

dr hab. Jerzy Stańczyk, prof. WAT
jerzy@stanczyk.info.pl

ŚRODOWISKO BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA W UJĘCIU MIĘDZYNARODOWYM

THE STATE SECURITY ENVIRONMENT IN INTERNATIONAL PERSPECTIVE

Streszczenie: Artykuł jest poświęcony środowisku bezpieczeństwa państwa w ujęciu międzynarodowym. Rozpatrywane jest w nim najpierw środowisko bezpieczeństwa jednostki politycznej (państwa) jako kategoria pojęciowa. Autor zwraca uwagę, że wraz z rozwojem nauk o bezpieczeństwie wymagają one dookreślenia. Z uwagi na skupienie się w tym artykule na środowisku bezpieczeństwa państwa i tylko na jego zewnętrznych uwarunkowaniach analizowana kategoria jest rozpatrywana z wykorzystaniem analogii do środowiska międzynarodowego, a także rezultatów badań nad stosunkami międzynarodowymi. W analizowanej problematyce proponowane jest wprowadzenie pojęcia stosunków bezpieczeństwa. Następnie przedstawiana jest istota środowiska bezpieczeństwa państwa. Autor wskazuje w tym zakresie na przydatność podejść strategicznych. Ponadto, charakteryzowane jest środowisko bezpieczeństwa w czasach globalizacji.

Słowa kluczowe: środowisko bezpieczeństwa, środowisko międzynarodowe, bezpieczeństwo narodowe, bezpieczeństwo międzynarodowe, stosunki międzynarodowe, strategia, państwo

Summary: The article is dedicated to the state security environment in international perspective. First, the security environment of a political unit (state) is considered as a conceptual category in it. The author points out that along with the development of security sciences, it needs to be more specified. Due to the focus in this article on the state security environment and only on its external conditions, the analyzed category is considered using analogies to the international environment, as well as the results of research on international relations. It is proposed to introduce the concept of security relations in the analyzed problem. Then, there is presented the essence of the state security environment. The author points in this respect to the usefulness of strategic approaches. In addition, there is characterized the security environment in the times of globalization.

Keywords: security environment, international environment, national security, international security, international relations, strategy, state

Specyfiką nauk społecznych jest dość duża umowność formułowania pojęć, jednakże wraz z rozwojem nauk o bezpieczeństwie dookreślenia wymaga jedna z najważniejszych w nich kategorii pojęciowych, a mianowicie środowisko bezpieczeństwa. Ze względu na obszerność przedstawianej problematyki uwaga autora zostanie w tym

artykule skupiona na środowisku bezpieczeństwa państwa i tylko na zewnętrznych jego uwarunkowaniach¹.

Środowisko bezpieczeństwa jako kategoria pojęciowa

Jako pojęcie, środowisko bezpieczeństwa ma charakter kategorii poznawczej (Pietraś, 1986, s. 28-29). Przeniesienie pojęcia „środowisko” na zagadnienia społeczne jest dość powszechne. Środowisko jest bowiem warunkiem podstawowym funkcjonowania jakiegokolwiek żywego podmiotu (choćby tzw. środowisko naturalne człowieka), a tym samym – w konsekwencji – ludzkich wytworów instytucjonalnych, obejmujących m. in. systemy w postaci państw i systemu międzynarodowego w różnych jego ujęciach i zakresach przestrzennych (podsystemach). Potwierdzeniem znaczenia środowiska bezpieczeństwa jest jakże często nadawane mu ujęcie strategiczne, wyrażane poprzez przyjęcie formuły „strategicznego środowiska bezpieczeństwa”. To co strategiczne związane jest, rzecz jasna, zawsze z tym, co najważniejsze i mające najbardziej długofalowy charakter. Nic zatem dziwnego, że pojęcie środowiska bezpieczeństwa pojawia się często w różnych dokumentach międzynarodowych, a także dokumentach krajowych dotyczących uwarunkowań bezpieczeństwa poszczególnych państw. Jest to w dodatku pojęcie bliskie pojęciu środowiska międzynarodowego. I to również nic dziwnego, zważywszy na fakt długoletniego przecież wyodrębniania się różnych form nauki o bezpieczeństwie właśnie z nurtu badań nad stosunkami międzynarodowymi w ramach politologii (*security studies*) oraz powiązania ze studiami strategicznymi. Dużą użyteczność zatem będą miały w dookreśleniu istoty środowiska bezpieczeństwa nurty teoretyczne badań stosunków międzynarodowych, odwołujące się do specyfiki środowiska międzynarodowego, jak np. realizm strukturalny (szerzej: Dybczyński, 2006, s. 49-92). Bardzo istotnym będzie z perspektywy jakich nurtów teoretycznych będziemy badać środowisko bezpieczeństwa państwa lub innych podmiotów, jak np. sojuszy polityczno-wojskowych, wspólnot polityczno-gospodarczych czy innych organizacji międzynarodowych w ich różnych wymiarach (subregionalnych, regionalnych i ponadregionalnych).

Warto podkreślić, że pojęcie środowiska rozumieć należy szerzej niż otoczenie czy system. Otoczenie dotyczy tego, co znajduje się poza danym układem i tym samym nie należy do tego układu². Otoczenie często bywa kojarzone ze środowiskiem³. Najczęściej odnoszone jest do tego, co znajduje się dookoła, a więc w naszym przypadku podmiotu bezpieczeństwa oraz ludzi pozostających w jakiejś relacji (takie utożsamienie otoczenia ze środowiskiem może wydawać się przekonujące). Otoczenie może być dalsze lub

¹ Tekst artykułu jest zapowiedzią przygotowywanej przez autora książki na temat kategorii środowiska bezpieczeństwa państwa. Charakterystyka tego środowiska poruszona już została w następujących artykułach autora: Stańczyk, 2015a, 2015b, 2016.

² Układ jest zazwyczaj rozumiany jako wyodrębniony realnie lub myślowo fragment rzeczywistości. Jest oddzielony od otoczenia granicami, stanowiąc określony zbiór. Rozpatrywany jako system stanowi całość składająca się z powiązanych, sprzężonych ze sobą i oddziałujących wzajemnie na siebie elementów (*Leksykon naukowo-techniczny*, 1984, s. 1032; *Wielka encyklopedia PWN*, t. 28, 2005, s. 242).

³ W języku angielskim otoczenie wyrażane jest słowami: *neighbourhood*, *surroundings*, *environment*.

bliższe, czego przykłady znajdujemy w teoriach organizacji. Oznacza wówczas czynniki i procesy, które bezpośrednio i pośrednio oddziałują na daną organizację (jak przedsiębiorstwo), wpływają na warunki jej funkcjonowania, określają reguły gry, a także możliwości rozwoju, kreując szanse, ale również bariery i zagrożenia (Kozłowski, Piotrowski, 2002, s. 30-31). Zapewne te cechy zostały przeniesione na grunt rozważań dotyczących środowiska bezpieczeństwa. Także pojęcie „środowisko” zostało zaczerpnięte z nauk o organizacji i zarządzaniu, jako słowo bardziej wyrażające istotę złożoności i dynamicznych oddziaływań różnych czynników na rozpatrywany podmiot niż pojęcie „otoczenia” (Obłój, 2001, s. 103)⁴. Zwłaszcza w polskim piśmiennictwie zaczęło przeważać to rozumienie, rozpowszechniające się szeroko w naukach społecznych w ramach różnych kierunków i dyscyplin (np. środowisko społeczne, kulturowe czy międzynarodowe). Nie sposób nie dostrzec nawiązania do pierwotnej roli środowiska człowieka w postaci jego środowiska naturalnego⁵. Dowodzi to znaczenia uwarunkowań funkcjonowania podmiotu dla jego egzystencji, przetrwania, trwania i rozwoju. Nic zatem dziwnego, że w tak łatwy sposób pojęcie środowiska zostało zaadaptowane w badaniach nad bezpieczeństwem.

Na gruncie teorii stosunków międzynarodowych pojęcie środowiska jest odróżniane od pojęcia system. W dorobku anglosaskim kategoria środowiska odnosi się do fizycznych, przyrodniczych ograniczeń działalności jednostek politycznych (w tym państw), tworzących system międzynarodowy (Waltz, 1976, s. 40-41; Rosecrance, 1963). Nie jest więc rozumiana w sposób tak szeroki, jak w Polsce, gdzie pod tą postacią obejmujemy nie tylko uwarunkowania geograficzno-przyrodnicze, lecz także ogół uczestników stosunków międzynarodowych wraz z ich wzajemnymi oddziaływaniami: „Środowisko międzynarodowe to zatem cały świat stosunków międzynarodowych, najszersza i najpełniejsza kategoria nauki o stosunkach międzynarodowych” (Dybczyński, 2006, s. 49). Obejmuje nie tylko uczestników systemu międzynarodowego, lecz w ogóle całość stosunków międzynarodowych łącznie z ich systemem.

Skoro tak wielkie znaczenie jest nadawane środowisku w stosunkach międzynarodowych, to czy nie zasadnym będzie przyznanie równie wielkiego znaczenia środowisku bezpieczeństwa dla funkcjonowania jego podmiotów? Wszak są to podstawowe czynniki warunkujące zapewnienie bezpieczeństwa państw czy innych systemów, jak również każdego człowieka w każdych okolicznościach i w każdym czasie. Środowisko bezpieczeństwa, w tym także sposób jego postrzegania i rozumienia są niezwykle ważne dla prawidłowego określania stanu bezpieczeństwa danego podmiotu oraz dla określania jego pozycji pomiędzy innymi uczestnikami stosunków bezpieczeństwa, jak również w zakresie rozpoznawania zjawisk, procesów i problemów mających wpływ na taki podmiot. Wprowadzone w tekście sformułowanie stosunki bezpieczeństwa rozumieć

⁴ K. Obłój definiuje środowisko jako „[...] skomplikowany system wielu trendów, zdarzeń, rynków, które tworzą kontekst działania firmy”

⁵ Mamy tu na myśli ogół elementów ożywionych i nieożywionych, zarówno naturalnych, jak i powstałych w wyniku działalności człowieka, występujących na określonym obszarze oraz ich wzajemne powiązania, oddziaływania i zależności.

należy jako relacje pomiędzy uczestnikami środowiska bezpieczeństwa oraz pozostałymi jego składowymi w różnych jego przestrzeniach. Przejawiają się różnymi formami bezpieczeństwa oraz znajdują odzwierciedlenie w różnych jego kwestiach.

Analiza środowiska bezpieczeństwa, rozpoznanie własnego w nim położenia oraz pozycji pomiędzy pozostałymi uczestnikami stosunków bezpieczeństwa są ważne dla prawidłowego procesu tworzenia koncepcji strategicznych. Jakże ważne choćby jest rozpoznawanie występujących w nim trendów. Osadzone być powinny w obligatoryjnych dla kategorii bezpieczeństwa parametrach czasu i przestrzeni (szerzej: Stańczyk, 2012, s. 249-263; por: Piwowski, 2016, s. 11-12). Te fizyczne w swej istocie parametry pozwalają na wymagane wyodrębnienie danego środowiska, jak choćby w przestrzeni geograficznej. W praktyce objawia się to m. in. zjawiskiem regionalizacji bezpieczeństwa.

Pojęcie środowiska bezpieczeństwa jest już szeroko stosowane w polskim piśmiennictwie naukowym (co dowodzi jego znaczenia), jednak kategorii tej nie poświęca się wnikliwej uwagi. Wyrazem tego są pozostawiające wiele do życzenia definicje, podążające wciąż utartymi torami definiowania kategorii bezpieczeństwa narodowego lub międzynarodowego. Wypada zacytować przynajmniej jedną z nich i niech to będzie dla przykładu definicja Biura Bezpieczeństwa Narodowego: „Środowisko bezpieczeństwa – zewnętrzne i wewnętrzne, militarne i niemilitarne (cywilne) warunki bezpieczeństwa (warunki realizacji interesów danego podmiotu w dziedzinie bezpieczeństwa i osiągnięcia ustalonych przezeń celów w tym zakresie), charakteryzowane przy pomocy takich kategorii, jak: wyzwania, szanse, ryzyka oraz zagrożenia” ((MINI)SŁOWNIK BBN: PROPOZYCJE NOWYCH TERMINÓW Z DZIEDZINY BEZPIECZEŃSTWA). Dominujące w tej definicji jest słowo „warunki” oraz eksponowanie tylko wybranych kategorii, jak: wyzwania, szanse, ryzyka i zagrożenia. Nieomal bezwiednie, bez głębszych refleksji jest ten zapis wciąż powielany, co prowadzi już do spiętrzenia uproszczeń i nieściśłości. Przywołana interpretacja środowiska bezpieczeństwa może pozostać jedną z wielu, lecz na pewno nie jedyną. Najwyższy czas dokonać nowych interpretacji, bardziej precyzyjnych dookreślających w większym niż dotychczas stopniu istotę złożoności kategorii środowiska bezpieczeństwa. Jest to podyktowane znaczeniem, jakie dla każdego podmiotu ma środowisko jego funkcjonowania. A zatem, jest to ważne dla lepszego poznania bezpieczeństwa danego podmiotu z uwagi choćby na fakt oddziaływań i będących ich następstwem decyzji, jakie będzie on podejmował w zakresie swojego bezpieczeństwa. Autor ma świadomość tego, że czyni zaledwie krok w kierunku wskazania celowości poważniejszych badań nad tą problematyką, nie rości sobie monopolu na racje, a jedynie chce zachęcić do podjęcia pożądanej debaty i podjęcia bardziej systematycznych badań w tym zakresie.

Nie umniejszając dotychczasowego wkładu w definiowanie środowiska bezpieczeństwa, trzeba jednak wskazać, że w niedostatecznym stopniu obejmowało ono oddziaływanie pomiędzy podmiotami bezpieczeństwa, różnorodność cech tych podmiotów i rodzajów relacji między nimi, a także skalę następstw tych relacji w wymiarach czasu i przestrzeni. Tym samym, mało eksponowane były jego złożoność i dynamizm, jak również element świadomościowy, związany z konstruowaniem tego swoistego zbioru. Moim zdaniem dynamizm kategorii środowiska bezpieczeństwa, podobnie jak sama

dynamika bezpieczeństwa, determinowany jest jego złożonością i relacjami pomiędzy jego składowymi (por.: Stańczyk, 1996, 2017). Natomiast świadomość ma niebagatelne znaczenie z uwagi na wyobrażenia rzeczywistości i tworzenie wizji, paradygmatów wyjaśniających. Osadzony jest w kulturze, determinuje nasze postrzeganie sytuacji i podejmowane wybory, które są formułowane m. in. pod postacią doktryn i strategii. W związku z powyższym spore nadzieje w podejmowanym przedsięwzięciu wiążąc można z dorobkiem nauk o stosunkach międzynarodowych, których przedmiotem zainteresowania są właśnie relacje między uczestnikami środowiska, oparte w przypadku jednostek politycznych (państw) na realizacji ich interesów. Przedmiotowy ich zakres dotyczy, rzecz jasna, także interesów żywotnych, bezpośrednio związanych z potrzebą bezpieczeństwa.

Istota środowiska bezpieczeństwa państwa w strategicznym ujęciu międzynarodowym

Ponieważ niniejszy artykuł nie podejmuje problematyki całego środowiska bezpieczeństwa państwa, a tylko jego wymiaru zewnętrznego w ramach środowiska międzynarodowego, jak również nie ma na celu dogłębnego przeanalizowania kategorii teoretycznej i wypracowania spójnej definicji środowiska bezpieczeństwa państwa (w jego ujęciach: wewnętrznym – krajowym i zewnętrznym – międzynarodowym; wymaga to odrębnego opracowania) dalsza uwaga zostanie skupiona na zasadniczych cechach współcześnie postrzeganego środowiska państwa w jego strategicznym ujęciu międzynarodowym. Ze względów objętościowych pominięta tu zostanie analiza powszechnie znanego katalogu wyzwań i zagrożeń (por.: National Defence Council. 2015).

W dotychczasowych rozważaniach na podjęty temat dominuje problematyka wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa, które analizujemy zawsze w jego konkretnych uwarunkowaniach środowiskowych. Środowisko bezpieczeństwa jest właśnie tą złożoną zmienną, która ukazuje nam mnogość czynników o różnorodnym charakterze – ilościowych i jakościowych oraz wymiernych i niewymiernych. Już tylko diagnoza tego środowiska pozwala wiele powiedzieć o złożonej naturze bezpieczeństwa, także jako badanej przez naukę kategorii pojęciowej. Środowisko bezpieczeństwa państwa zawsze posiada indywidualne cechy, wynikające z jego specyfiki, lecz także jest warunkowane obiektywnie mającymi miejsce zjawiskami i procesami zarówno sferze wewnętrznej, jak i międzynarodowej. Z uwagi na te czynniki i ich zmienność odznacza się dynamiką, a niekiedy również nieprzewidywalnością. Niełatwym zadaniem polityki i strategii jest więc podążanie drogą obserwowanych zmian, a jeszcze trudniejszym ich przewidywanie. Jednak nie wolno zapominać, że najbardziej ambitnym zadaniem w jej zakresie jest kreowanie pożądanых przeobrażeń, w tym wykorzystywanie pojawiających się szans. Jak twierdzi M. Kozub, tym samym „[...] pojawia się konieczność przejścia od ochronnego charakteru bezpieczeństwa do jego intelektualnego zapewniania” (Kozub, 2013, s. 107). Właśnie to stanowi o pozytywnym, szerokim i proaktywnym rozumieniu bezpieczeństwa. Niezwykle trudnym zadaniem jest jednak intelektualne nadążanie za bie-

giem zdarzeń, jakie przynosi upływ czasu w relacjach pomiędzy różnymi podmiotami funkcjonującymi w środowisku bezpieczeństwa. Zazwyczaj łatwiej jest nam formułować wnioski z czynionych obserwacji niż wyprzedzać czas własnymi przewidywaniami. W przypadku badań i studiów poświęconych bezpieczeństwu jest to mankamentem, wciąż trudnym do przezwyciężenia⁶.

W tego rodzaju ujęciu środowiskowym bezpieczeństwo jawi się nam jako system, co uzasadnia użyteczność i znaczenie podejść strategicznych w badaniu podmiotowego charakteru bezpieczeństwa, odnoszonego przede wszystkim do bytu w postaci niezbędnego podmiotom przetrwania. Środowisko bezpieczeństwa postrzegane jest jako system, kształtowany przez wiele czynników pozostających między sobą w różnych relacjach (Tang, 2004). Są do tych czynników zaliczane m. in.: położenie geograficzne (geopolityczne⁷), interakcje pomiędzy państwami, ich miejsce i rola w strukturach międzynarodowych, a także stopień technicznego zaawansowania posiadanych sił zbrojnych. O istocie zmian w środowisku bezpieczeństwa przesądzają w największym stopniu: natura rozgrywających się tam wojen, zmieniające się sojusze, rozwój zagrożeń nieograniczonych granicami państwowymi i przynależnością do określonych organizacji, proliferacja uzbrojenia i techniki wojskowej (zwłaszcza broni masowego rażenia) oraz szybkość wszelakich zmian zachodzących w danym środowisku (Turbville, Kipp, Mendel, 1997). To z punktu widzenia wyzwań i zagrożeń środowisko funkcjonowania danego państwa staje się jego środowiskiem bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych. Tym samym, dominującymi cechami środowiska bezpieczeństwa będzie mnogość i różnorodność zachodzących w nim interakcji, czego konsekwencją jest niestabilność, a co za tym idzie: zmienność, zaskoczenie i niepewność. Zgodzić się więc należy z M. Kozubem, iż „również to środowisko charakteryzuje dynamiczne tempo zmian, niepewność, niejasność i nieprzewidywalność, ale i super konkurencyjność czy też tworzone nowe bariery, dylematy oraz problemy trudne do rozwiązania” (Kozub, 2013, s. 108). Pojawiająca się, przy tym, wszelka niepewność jest już wystarczającym czynnikiem zmuszającym do bacnej uwagi ze względu na odczuwanie i określanie stanu bezpieczeństwa.

Wśród różnie formułowanych podejść do środowiska bezpieczeństwa to właśnie podejścia strategiczne cechują się stosunkowo dużym uporządkowaniem, niekiedy wprost hierarchicznym. Odzwierciedleniem tego jest wyróżnianie następujących wymiarów środowiska bezpieczeństwa: globalnego, regionalnego i krajowego. Jest to ujęcie stosowane w różnych dokumentach strategicznych dotyczących bezpieczeństwa narodo-

⁶ Dlatego warto skupić uwagę na użyteczności w tym zakresie podejść strategicznych. Ich zaletą jest nie tylko zwracanie szczególnej uwagi na aspekt dynamiki zmian zachodzących w środowisku bezpieczeństwa, co w naturalny sposób jest adekwatne do jego analiz, jako kategorii dynamicznej. Zawierają w sobie też potencjał pozwalający na podejmowanie prób oszacowania własnych możliwości, obrony czy zdobywania pozycji, co odbywa się poprzez analizę swoich mocnych i słabych stron w odniesieniu do aktualnego lub spodziewanego stanu środowiska bezpieczeństwa. Pozwala to na poprawniejsze postrzeganie ryzyka, tak przecież istotnego w ramach subiektywnie odczuwanego bezpieczeństwa (szerzej: Stańczyk, 2015b, s. 146-163).

⁷ Warto w tym miejscu dokonać rozróżnienia między geopolityką a geostrategią: „Geostrategia bywa nazywana «geopolityką wojskową» i traktowana jest jako młodsza siostra geopolityki” (Lach, 2013, s. 296; szerzej: Jean, 2003, s. 47).

wego i międzynarodowego. Środowisko globalne odgrywa największą rolę ze względu na wielkość obszaru, który obejmuje i tym samym wpływ na środowiska regionalne i krajowe. Wyzwania i zagrożenia o skali globalnej oddziałują na bardzo wiele państw. Specyfiką zaś środowiska krajowego jest, że ogniskują się w nim wpływy zarówno środowiska globalnego, jak i regionalnego.

Co istotne, strategicznie rozumiane środowisko bezpieczeństwa w jego szerokim wymiarze jest odnoszone zarówno do przestrzeni terytorialnych, jak również do systemów wartości, potrzeb i interesów, jakie funkcjonują w ludzkiej świadomości, kreując świadomościowe wymiary intelektualne czy emocjonalne w odniesieniu do pojmowania bezpieczeństwa (por.: Balcerowicz, 2002; Kuźniar, 1994). „Mowa tu wszakże o środowisku, którego istotnymi składowymi są m. in.: powietrze, woda, ziemia, zasoby naturalne, flora, fauna, ludzie, ale także cyberprzestrzeń oraz ich wzajemne relacje. Istotną część tego środowiska stanowią ponadto różnego rodzaju elementy zarówno wewnątrzsystemowe, jak i zewnętrzne o charakterze międzynarodowym, warunkujące realizację interesów w dziedzinie bezpieczeństwa” (Kozub, 2013, s. 104). Oba ich rodzaje mogą się przejawiać w swej obiektywnej i subiektywnej istocie. Pośród czynników wewnętrznych o obiektywnej istocie dostrzegamy m. in. środowisko geograficzne, potencjał ludnościowy, gospodarczy, naukowo-techniczny i organizacyjny państwa. Do czynników subiektywnych w tym zakresie należą np. percepcja środowiska międzynarodowego, postawy społeczne, koncepcje polityczne czy jakość instytucji. W ramach uwarunkowań zewnętrznych czynnikami obiektywnymi są m. in. trendy ewolucji środowiska międzynarodowego, pozycja państwa w systemie międzynarodowym, jego struktura, zasięg powiązań międzynarodowych i poszanowanie dla określonych norm prawnych. Czynnikami subiektywnymi są natomiast percepcja środowiska międzynarodowego (podobnie, jak w czynnikach wewnętrznych), stosunek do stawianych państwu oczekiwań na arenie międzynarodowej, koncepcje polityki zagranicznej i aktywność międzynarodowa. Dookreślając istotę strategicznego środowiska bezpieczeństwa powinniśmy więc mieć również na uwadze także kulturę strategiczną i kulturę bezpieczeństwa (szerzej: Cieślarczyk, 2009; Czaja, 2013, s. 21-43).

O złożoności strategicznego środowiska bezpieczeństwa przesądzają takie procesy i zjawiska, jak: anarchiczność środowiska międzynarodowego i jego turbulencyjność, wrażliwość i podatność podmiotów na negatywne impulsy płynące ze środowiska, normatywność stosunków międzynarodowych i ich instytucjonalizacja, stosunek do wojny napastniczej oraz kontroli zbrojeń, rozwój wielostronnych form współpracy międzynarodowej, napięcia związane z terroryzmem międzynarodowym, problemy zagrożeń ekologicznych, potrzeba ograniczania przestępczości zorganizowanej, wyhamowania konfrontacji cywilizacyjno-kulturowej, a także rozwój badań na rzecz zmniejszenia śmiertelności na skutek chorób epidemiologicznych (por.: Kozub, 2013, s. 29-31; Zięba, 1999, s. 40-46). Ważnym jest, że środowisko bezpieczeństwa stanowi dla działań sił zbrojnych zmienną niezależną, gdyż nie posiadają one zasadniczego wpływu na zmiany w tym środowisku – przynajmniej do czasu rozpoczęcia regularnych działań wojennych (por.: Zubek, Obrusiewicz, 2003). Jednocześnie środowisko bezpieczeństwa tworzy pozytywne lub negatywne warunki dla prowadzenia operacji wojskowych na danym tere-

nie. Powyższe uwagi odnoszą się zwłaszcza do makro otoczenia państwa, stanowiącego jego środowisko bezpieczeństwa w wymiarach globalnym, regionalnym, subregionalnym i lokalnym. W przypadku mikrootoczenia, będącego zazwyczaj obszarem bezpośredniego działania sił zbrojnych celem osiągnięcia określonych zamierzeń militarnych, politycznych, ekonomicznych czy innych, obszar danego konfliktu zbrojnego stanowi dla działań sił zbrojnych zmienną zależną. Te bowiem siły zbrojne go kształtują w przebiegu prowadzonych operacji.

Częścią strategicznego środowiska bezpieczeństwa jest toczona w nim rywalizacja o potęgę i wpływy, a przynajmniej zawsze o interesy. Sytuacja ta zmusza do porównywania oraz równoważenia sił. Zauważyć w tym kontekście należy znaczenie siły i pozycji państw w stosunkach międzynarodowych (por.: Pawłuszko, 2014). Współcześnie siła zbrojna nie jest oczywiście jej jedynym wyznacznikiem. Liczy się potencjał zdolny do mobilizacji oraz efektywność wykorzystywania posiadanych sił i środków, przekładająca się na swoistą żywotność państwa. Warto odwołać się do stosunkowo najbardziej syntetycznego ujęcia składników siły państwa, przedstawionej jeszcze w 1971 r. przez Claude Pochon'a. Wymienione przez niego składniki uszeregować można w następujących aspektach (Pochon, 1971, s. 46):

- ilościowym (wielkość terytorium, liczba ludności, stan zasobów oraz potencjału militarnego i gospodarczego);
- jakościowym (kształt terytorium, przebieg granic, strategiczne znaczenie ukształtowania terenu i innych jego cech fizycznych, poziom życia ludności, stan świadomości społecznej, kultury i wykształcenia);
- relacji pomiędzy powyżej wyodrębnionymi składnikami (forma rządów, sposób organizacji społeczeństwa, typ gospodarki).

Łatwo zauważyć, jak duży wpływ mają wskazane czynniki na charakter polityki bezpieczeństwa poszczególnych państw. Rzecz dotyczy bowiem jej podstaw (wszystkie wyróżnione składniki), których zakres przedmiotowy i hierarchia znaczenia podlegają zmianom (choćby współczesny wzrost znaczenia urbanizacji, infrastruktury gospodarczej, innowacyjności i zaawansowania naukowo-technicznego ponad czynnikami geograficznymi), a których ogólny sens składa się na istotę siły państwa. Nie ulega wątpliwości, że siła ta jest jednym z zasadniczych determinantów jego polityki bezpieczeństwa, warunkującym zakres jej realizacji (por.: Sułek, 2004, 2010).

Warto przypomnieć, że jeszcze w latach 80. XX w. Michał Dobroczyński i Janusz Stefanowicz określili podstawy polityki bezpieczeństwa, które po dziś mogą być użyteczną wskazówką w dookreślaniu istoty i treści pojęcia środowiska bezpieczeństwa państw. Otóż, ta polityka bezpieczeństwa „[...] jest kategorią, na której kształt i sposoby urzeczywistniania składają się:

- wspólne wszystkim państwom dążenie do obrony i umacniania interesów egzystencjalnych, szczególnie suwerenności i integralności terytorialnej;
- specyficzne uwarunkowania podmiotowe (narodowe);
- fundamentalny wybór miejsca w strukturze stosunków międzynarodowych (uczestnictwo w sojuszach lub niesprzymierzanie się pod postacią neutralności, «niezaangażowania» albo «polegania na własnych siłach»);

- ranga i rola spełniana przez państwo w tych układach strukturalnych;
- inne okoliczności faktyczne (militarne, polityczne, ekonomiczne i w pewnym stopniu kulturowe), w których państwo realizuje swoją politykę bezpieczeństwa;
- wizja pożądanej ewolucji stosunków międzynarodowych (światowych, regionalnych, wspólnotowych, sąsiedzkich), preferowana przez dany naród i państwo;
- ideologiczny i pragmatyczny stosunek do pokoju i wojny” (Dobroczyński, Stefanowicz, 1984, s. 127).

A zatem, środowisko bezpieczeństwa państwa zawsze posiada indywidualne cechy, wynikające z jego specyfiki, lecz także jest warunkowane obiektywnie zachodzącymi zjawiskami i procesami zarówno sferze wewnętrznej, jak i międzynarodowej. Z uwagi na te czynniki i ich zmienność odznacza się dynamiką, a niekiedy również nieprzewidywalnością. Działając w określonym środowisku bezpieczeństwa, suwerenne państwo, jako podmiot bezpieczeństwa, w oparciu o potrzeby i uznawane wartości samodzielnie określa własne interesy narodowe i cele strategiczne (szerzej: Stańczyk, 2011a, s. 159-178; 2011c, s. 239-263; 2013a, s. 17-29). Wynikają one z doświadczeń historycznych, istniejących warunków polityczno-ustrojowych oraz potencjału, jakim dysponuje dane państwo.

Środowisko bezpieczeństwa doby globalizacji

Należy zauważyć, że we współczesnym świecie mamy do czynienia ze zjawiskiem przenikania się makro- i mikrootoczenia państwa, co sprawia, że na poziomie strategicznego środowiska bezpieczeństwa obecne są silne uwarunkowania geopolityczne:⁸ „To one określają bowiem obszar użycia sił zbrojnych będący środowiskiem podmiotowości strategii działania państwa (organizacji międzynarodowych, instytucji, koalicji, sojuszy) i towarzyszącej mu przedmiotowości strategii działania (sekwencja, zbiory, grupy działań)” (Kozub, 2013, s. 33). W dobie globalizacji mamy też do czynienia z jakościami nowymi zjawiskami oraz – jak nigdy eksponowanymi – procesami długiego trwania w postaci tzw. mega trendów (szerzej: Naisbitt, 1997; Muszyński, 2001; Stacewicz, 1996). Zmieniły one strategiczne środowisko bezpieczeństwa, choćby w kontekście swobodnego „skurczenia” świata na skutek silnych procesów zacieśniania więzi oraz wpływu postępującej informatyzacji na wytworzenie się przestrzeni niematerialnego komunikowania i nawet powstania specyficznych rzeczywistości wirtualnych. Obok kontekstów obiektywnych tych procesów, związanych z postępem naukowo-technicznym i rozwojem dziejowym, mamy do czynienia także z kontekstem subiektywnym, przybierającym postać kontekstu celowościowego ludzkich działań. W konsekwencji, możemy mówić o takich cechach globalizacji, których wpływ na pojmowanie bezpieczeństwa jest istotny i zaliczamy do nich m. in.: wielowymiarowość, złożoność i wielowątkowość, scalanie, międzynarodową współzależność, związek z postępem nauki, techniki i organizacji,

⁸ „Geopolityka podejmuje się próby wskazania optymalnej geostrategii, określając szanse i zagrożenia, przed jakimi stoi każdy polityczny organizm oraz uwzględniając realia polityczne, ekonomiczne, historyczno-kulturowe, w tym społeczne i inne” (Lach, 2013, s. 298).

kompresję czasu i przestrzeni, charakter dialektyczny, wielopoziomowość i poszerzający się zakres międzynarodowy (Kozub, 2013, s. 51-52).

Bezpieczeństwo analizowane z wykorzystaniem kategorii środowiska bezpieczeństwa w głównej mierze zależy więc od rozwoju stosunków społecznych, dokonujących się w kontekście takich najważniejszych uwarunkowań, jak postęp naukowo-techniczny, determinanty kulturowo-cywilizacyjne oraz cechy stosunków międzynarodowych. Jego pojmowanie i konceptualizacja będą przebiegały w zależności od procesów zachodzących w środowisku międzynarodowym i wewnętrznym państwa, w tym w zależności od postrzeganych wyzwań, zagrożeń, ryzyka i szans (Koziej, 2006, s. 11; Dawidczyk, 2001, s. 39-50). A zatem, globalizacja może być podstawą zestawienia zasadniczych tendencji we współczesnym pojmowaniu bezpieczeństwa ze wskazaniem na najważniejsze cechy środowiska międzynarodowego. Globalizacja jest bowiem niezwykle złożonym procesem zacieśniania więzi w dobie pogłębiania internacjonalizacji różnych sfer życia społecznego, łączącym w sobie m. in. tak zróżnicowane tendencje, jak integracja i fragmentacja oraz postępujące przenikanie spraw wewnątrzpaństwowych i międzynarodowych, dokonujące się w następstwie rozwoju procesów transnarodowych (szerzej: Baylis, 2008, s. 365-367). Wskazać należy w tym kontekście na niezwykle silne przenikanie bezpieczeństwa narodowego z międzynarodowym oraz swoiste umiędzynaradawianie zarówno bezpieczeństwa narodowego, jak i wyodrębnianie z niego bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Tym samym, bezpieczeństwo coraz bardziej nabiera formy swoistej sieci powiązań międzynarodowych, zawierających zarówno relacje współpracy, jak i rywalizacji (por.: Castells, 1996, s. 469).

Te złożone procesy globalizacji związane są m. in. z rosnącą rolą podmiotów nieterytorialnych oraz pozainstytucjonalnych, których znaczenie rośnie wraz ze wzrostem interakcji transgranicznych i transnarodowych w ramach procesów regionalizacji, a także ze wzrostem współzależności międzynarodowej (szerzej: Żukrowska, 2001, s. 9-50). Skutkuje to m. in. akcentowaniem roli wspólnotowych i społecznościowych czynników bezpieczeństwa, w tym także w wymiarze bezpieczeństwa międzynarodowego (szerzej: Wæver, 1995).

Wskazać należy także na rozliczne i poważne konsekwencje osłabienia roli państw w systemie międzynarodowym. W warunkach wyłaniania się globalnej struktury *quasi*-państwowej słabnie suwerenność państw i siła oddziaływania organizacji międzynarodowych, a erozji podlegają konstytuowane właśnie przez państwa reżimy kontroli zbrojeń i nieprolifracji. Jednocześnie jednak instrumenty bezpieczeństwa państwa znajdują zastosowanie poza jego granicami dla stabilizowania sytuacji w odległych nieraz geograficznie regionach na potrzeby bezpieczeństwa wewnętrznego innych państw, co stało się interesem społeczności międzynarodowej (szerzej: Stańczyk, 2013b, s. 107-123). Zmienia się przy tym sposób dysponowania siłą wojskową, gdyż ustanawiane są nowe misje, w których siły zbrojne przejmują zadania z zakresu wewnętrznych funkcji policyjnych, administracyjnych i humanitarnych. W tej sytuacji rzeczywiście dochodzi do przenikania wymiarów bezpieczeństwa, co powoduje liczne trudności poznawcze i realizacyjne (szerzej: Stańczyk, 2011b, s. 15-33; 2013b, s. 107-123).

W zaistniałych uwarunkowaniach globalizacji koncepcja bezpieczeństwa globalnego ewoluuje i pozostaje nieprecyzyjna. W tych warunkach zacierają się stopniowo granice i następuje przenikanie czterech zasadniczo wyodrębnianych poziomów bezpieczeństwa: jednostki i grup społecznych, państwa, regionu oraz systemu globalnego (de Wilde, 1995, s. 85-102). Obiektem odniesienia w przypadku rozwijanej koncepcji bezpieczeństwa globalnego staje się nie tradycyjnie rozumiany system międzynarodowy (zdominowany wciąż jeszcze przez państwa), ani nawet tzw. społeczeństwo międzynarodowe, rozumiane jako swoista konstrukcja przybierająca cechy przypominające społeczeństwo w systemie, który tworzą wzajemnie oddziałujące państwa (Shaw, 1994, s. 118). Cechą znamioną jest, że zwolennicy koncepcji bezpieczeństwa globalnego zajmują się wyzwaniami i zagrożeniami nie tylko dla systemu państw i nie tylko w sferze międzynarodowych stosunków politycznych czy wojskowych. W ich przekonaniu zwrócić należy uwagę na szersze społeczne środowisko systemu międzynarodowego, konstytuujące społeczeństwo globalne (*global society*)⁹. W jego ramach zawierałby się, najszerszej to rozumiejąc, pełen przekrój stosunków społecznych. Tendencja ta wpisывałaby się w postrzegany proces przechodzenia od bezpieczeństwa narodowego do międzynarodowego, a następnie właśnie do globalnego (Haftendorn, 1991, s. 17). Obrazuje to rzeczywiście poliarchiczność świata, którego struktura niezwykle komplikuje się w procesach globalizacji.

W splocie oraz przenikalności zjawisk i procesów kształtujących środowisko bezpieczeństwa zacierają się tradycyjne rozróżnienia pomiędzy tym, co wewnętrzne, a tym, co zewnętrzne. W konsekwencji, ujawnia się jego dynamika, jak również charakter systemowy. To m. in. dlatego spektrum potencjalnych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa musi obejmować tak różne sfery, jak: polityczna, ekonomiczna, militarna, ekologiczna, psychospołeczna itd. W związku z tak dużą różnorodnością zmiennych powstają m. in. wyszczególnienia tzw. miękkich i twardych zagrożeń dla bezpieczeństwa (Targowski, 2005; 2007). Przewiduje się, że zakładane kierunki ewolucji strategicznego środowiska bezpieczeństwa dotyczyć będą co najmniej trzech sfer: technologicznej, organizacyjno-strukturalnej i wartości (Kozub, 2013, s. 166-167; por.: Ridderstråle, Nordström, 2001). W efekcie dokonujących się zmian m. in. rośnie znaczenie informacji, działań asymetrycznych, oddziaływań pozamilitarnych, a także zagrożeń ze strony podmiotów pozapaństwowych oraz ekspansji i eskalacji konfliktów poza tradycyjne pole walki. Jak jednak wykazuje przebieg konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, czy wcześniej rosyjsko-gruzińskiego, liczyć się wciąż należy z wybuchami tradycyjnie rozumianych konfliktów zbrojnych, toczonych o granice i w imię nacjonalistycznie rozumianych interesów politycznych, ekonomicznych i geopolitycznych. Stoi to w oczywistej sprzeczności z zasadami pokojowego współżycia między narodami. Dokonujący się w tych warunkach wzrost niestabilności międzynarodowej stwarzać może przesłanki niepewności i nieprzewidywalności, co jest już realnym wyzwaniem dla trwałości określonych stanów bezpieczeństwa.

Strategiczne środowisko bezpieczeństwa wymaga więc analiz łączących w sobie różne perspektywy, jak np. określonego państwa, regionu, podsystemu międzynarodowego

⁹ Szerzej na temat paradygmatu społeczeństwa światowego: (Banks, 1984; Buzan, 2004).

czy systemu globalnego, lecz również danej sytuacji, aktualnej fazy rozwoju lub stanu bezpieczeństwa międzynarodowego. Dostrzegane jest w nim współwystępowanie takich cech, jak: zmienność (*volatility*), niepewność (*uncertainty*), złożoność (*complexity*) i niejasność (*ambiguity*)¹⁰. Na strategiczne środowisko bezpieczeństwa przemożny wpływ wywierają: nauka i technika, aspiracje państw związane z zaspokajaniem ich potrzeb i realizacją interesów, a także intelektualne wizje przyszłych realiów geopolitycznych. Współcześnie mamy do czynienia z wyjątkową skalą powiązania pomiędzy postrzeganymi zagrożeniami i wyzwaniem dla bezpieczeństwa. Ich konglomerat przybierać może wręcz niekiedy postać korelatu bardziej lub mniej identyfikowanych problemów, pozostających – jak nigdy dotąd – w szczególnie ścisłych, wzajemnych powiązaniach. To m. in. efektem tego doszło do upowszechnienia studiów nad bezpieczeństwem, jakie znacznie szerzej niż czyniły to uprzednio studia strategiczne wykroczyły poza wąskie rozumienie bezpieczeństwa. Ta tendencja objęła następnie i nowoczesne podejścia strategiczne. Ich ścisłe zorientowanie na przyszłość ma nie tylko tę cechę, że służyć mają rzeczywistym interesom narodowym w kontekście przetrwania, lecz także rozwoju. Jakże pożądaną cechą charakterystyczną tych podejść jest ponadto ich proaktywne zaangażowanie w umacnianie bezpieczeństwa.

Bibliografia:

- (MINI)SŁOWNIK BBN: PROPOZYCJE NOWYCH TERMINÓW Z DZIEDZINY BEZPIECZEŃSTWA, <https://www.bbn.gov.pl/pl/bezpieczenstwo-narodowe/minislownik-bbn-propozy/6035,MINISLOWNIK-K-BBN-Propozycje-nowych-terminow-z-dziedziny-bezpieczenstwa.html>.
- Balcerowicz, B. (2002). *Pokój i „nie-pokój” na progu XXI wiek*. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.
- Banks, M. (ed.) (1984). *Conflict in World Society: A New Perspective on International Relations*. Brighton: Wheatsheaf Books.
- Baylis, J. (2008). *Bezpieczeństwo międzynarodowe i globalne w epoce po zimnowojennej*. W: J. Baylis, S. Smith (Eds), *Globalizacja polityki światowej. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych* (s. 365-367). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Buzan, B. (2004). *From International to World Society? English School Theory and the Social Structure of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Cieślarczyk, M. (2009). *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej w Siedlcach.
- Czaja, J. (2013). *Teoretyczne i praktyczne podstawy budowy kultury strategicznej w Polsce*. W: J. Gryz (Red.), *Strategia bezpieczeństwa narodowego Polski* (s. 21-43). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dawidczyk, A. (2001). *Nowe wyzwania, zagrożenia i szanse dla bezpieczeństwa Polski u progu XXI wieku*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej.
- Dobroczyński, M., Stefanowicz, J. (1984). *Polityka zagraniczna*. Warszawa: PWN.
- Dybczyński, A. (2006). *Środowisko międzynarodowe a zachowania państw*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Haftendorn, H. (1991). *The Security Puzzle: Theory-Building and Discipline-Building in International Security*. "International Studies Quarterly", vol. 35, no. 3.

¹⁰ Z powiązania tych cech tworzony jest akronim VUCA (szerzej: Yarger, 2006).

- Jean, J. (2003). *Geopolityka*, Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum.
- Koziej, S. (2006). *Między piekłem a rajem: szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kozub, M. (2013). *Mysleć strategicznie o bezpieczeństwie przyszłości*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej.
- Koźmiński, A. K., Piotrowski, W. (2002). *Zarządzanie. Teoria i praktyka*. Warszawa: PWN.
- Kuźniar R. (Red.). (1994). *Między polityką a strategią. Polska w środowisku międzynarodowym*. Warszawa: Fundacja Studiów Międzynarodowych. Uniwersytet Warszawski. Instytut Stosunków Międzynarodowych. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Lach, Z. (2013). *Geostrategia bezpieczeństwa państwa* (s. 293-317). W: J. Gryz (Red.), *Strategia bezpieczeństwa narodowego Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Leksykon naukowo-techniczny*. (1984). Warszawa: Wydawnictwa Naukowo-Techniczne.
- Mierzwiński, A. (1991). *1000 słów o ekologii i ochronie środowiska*. Warszawa: Wyd. Bellona.
- Muszyński, J. (2001). *Megatrendy a polityka*. Wrocław: Atla 2.
- Naisbitt, J. *Megatrendy*. (1997). *Dziesięć nowych kierunków zmieniających nasze życie*. Poznań: Zysk i S-ka.
- National Defence Council. (December 2000). *Global Trends 2015. A Dialogue About the Future with Non-government Experts*.
- Obłój, K. (2001). *Strategia organizacji*. Warszawa: PWE.
- Pawłuszko, T. (2014). *Kategoria systemu międzynarodowego w badaniach stosunków międzynarodowych*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek.
- Pietraś, Z. J. (1986). *Podstawy teorii stosunków międzynarodowych*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Piwowski, J. (2016). *Trzy filary kultury bezpieczeństwa*. „Kultura bezpieczeństwa. Nauka – praktyka – refleksje”, 2016, nr 24, s. 11-12.
- Pochon, C. (1971). *Le processus de satellisation des États dans la société internationale*. Fribourg.
- Ridderström, J. K. (2001). *Funky biznes. Taniec talentu z kapitałem*. Warszawa: WIG-Press.
- Rosecrance, R. N. (1963). *Action and Reaction in World Politics: International Systems in Perspective*. Boston: Little, Brown.
- Shaw, M. (1994). *Global Society and International Relations: Sociological Concepts and Political Perspectives*. Cambridge: Polity Press.
- Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/otoczenie;2497023.html>.
- Stacewicz, J. (1996). *Mega trendy a strategia i polityka rozwoju*. Warszawa: Komitet Prognoz „Polska w XXI wieku” przy Prezydium PAN, Dom Wydawniczy Elipsa.
- Staćzyk, J. (1996). *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Staćzyk, J. (2011a). *Bezpieczeństwo jako jedna z podstawowych potrzeb człowieka i grup społecznych*. „Studia Bezpieczeństwa Narodowego. National Security Studies”, rok 1, nr 2, s. 159-178.
- Staćzyk, J. (2011b). *Istota współczesnego pojmowania bezpieczeństwa – zasadnicze tendencje*. „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 2010/2011, s. 15-33.
- Staćzyk, J. (2011c). *Znaczenie bezpieczeństwa z punktu widzenia kategorii interesów narodowych*. „Studia Bezpieczeństwa Narodowego. National Security Studies”, rok 1, nr 1, s. 239-263.
- Staćzyk, J. (2012). *Niedookreślona rola czynników czasoprzestrzennych w formułowaniu dynamicznej kategorii bezpieczeństwa* (s. 249-263). W: M. Adamkiewicz (Red.). *Interdyscyplinarny wymiar bezpieczeństwa*. Zbiór upamiętniający jubileusz siedemdziesięciolecia urodzin profesora Zenona Trejnisa. Warszawa: Wydawnictwo Wojskowej Akademii Technicznej.
- Staćzyk, J. (2013a). *Cele bezpieczeństwa w polityce i strategiach działania państwa* (s. 17-29). W: Z. Trejnisa (Red.). *Uwarunkowania bezpieczeństwa narodowego Polski*. Warszawa: Wojskowa Akademia Techniczna.
- Staćzyk, J. (2013b). *Usytuowanie bezpieczeństwa wśród celów uczestników stosunków międzynarodowych*. „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 2012/2013, s. 107-123.

- Stańczyk, J. (2015a). *Strategiczne środowisko bezpieczeństwa doby globalizacji* (s. 158-176). W: B. Jagusiak (Red.). *Współczesne wyzwania bezpieczeństwa Polski*. Warszawa: Wojskowa Akademia Techniczna.
- Stańczyk, J. (2015b). *Środowisko bezpieczeństwa państwa w ujęciu strategicznym*. „Studia Bezpieczeństwa Narodowego. National Security Studies”, nr 7/2015, s. 146-163.
- Stańczyk, J. (2016). *Determinanty środowiska bezpieczeństwa Polski w świetle Strategii Bezpieczeństwa Narodowego z 2014 r.* (s. 47-66). W: A. Chabasińska, Z. Czachór (Red.). *Bezpieczeństwo narodowe Polski. Zagrożenia i determinanty zmian*. Warszawa: Difin.
- Stańczyk, J. (2017). *Formułowanie kategorii pojęciowej bezpieczeństwa*. Poznań: Wydawca FNCE.
- Sułek, M. (2004). *Metody i techniki badań stosunków międzynarodowych*. Warszawa: ASPRA-JR.
- Sułek, M. (2010). *Prognozowanie i symulacje międzynarodowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Tang S. (2004). *A Systemic Theory of the Security Environment*. “The Journal of Strategic Studies”, vol. 27, No. 1, March 2004, s. 1-34.
- Targowski, A. (2005). *Bezpieczeństwo w cywilizacji globalnej*, cz. 1. „Zeszyty Naukowe AON”, nr 4 (61), s. 7-31.
- Targowski, A. (2007). *Bezpieczeństwo w cywilizacji globalnej*, cz. 2. „Zeszyty Naukowe AON”, nr 1 (66), s. 67-88.
- Turbville, G. H., Kipp, J. W., Mendel, W. M. (1997). *The Changing Security Environment*, “Military Review”, June-July.
- Wæver, O. (1995). *Identity, integration and security: solving the sovereignty puzzle in E.U. studies*. “Journal of International Affairs”, no. 48 (2), s. 389-431.
- Waltz, K. N. (1976). *Theory of International Relations*. W: F. I. Greenstein, N. W. Polsby (Eds). *Handbook of Political Science, 8, International Politics*, Addison-Wesley series in political science. Reading, Mass: Addison-Wesley Pub. Co.
- Wielka encyklopedia PWN*, t. 28 (2005).
- Wilde de, J. (1995). *Security Levelled Out: The Dominance of the Local and the Regional*. W: P. Dunay, G. Kardos, A. J. Williams (Eds), *New Forms of Security: Views from Central, Eastern and Western Europe* (s. 85-102). Dartmouth: Aldershot Publishing.
- Yarger, H. R. (2006). *Strategic Theory for the 21st Century: the Little Book on Big Strategy*. Carlisle: The Letort Papers.
- Zięba, R. (1999). *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego: koncepcje – struktury – funkcjonowanie*. Warszawa: Fundacja Studiów Międzynarodowych. Wyd. Naukowe Scholar.
- Zubek, J., Obrusiewicz, M. A. (2003). *Kształt, funkcje SZ RP w XXI wieku*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej.
- Żukrowska, K. (2001). *Globalizacja jako warunek zmieniający determinanty kształtowania się systemu bezpieczeństwa* (s. 9-50). W: *Raport o bezpieczeństwie 2000*. Kraków: Instytut Studiów Strategicznych.